

Molnár Mária

A nyelvi norma a magyar nyelvtudományban

1. Bevezetés

A magyarországi rendszerváltozás utáni időszakban nagy hangsúlyt kapott a norma fogalmának értelmezése, melyet a politikai, társadalmi és nyelvi egység felbomlásának természetes velejárójaként tarthatunk számon. Fellángoltak a viták határon innen és túl elsősorban abban a kérdésben, hogy mennyire lehetnek önállóak a külhoni változatok, milyen mértékben elfogadhatóak, érvényesek (ld. részletesebben: Kontra–Saly (szerk.) 1998; Minya 2005). Ezek a viták szükségszerűen a nyelvi norma iskolai oktatásban való jelenlétét, különösen a határon túli magyarság anyanyelvi oktatásának kérdéskörét is érintették.

A tanulmány célja a nyelvi norma fogalomértelmezésének történeti bemutatása a magyar nyelvtudományban a magyar nyelv normáinak megjelenésétől kezdve napjainkig, miközben utalás történik a normaszemléletben bekövetkezett változásokra, azok oktatásbeli szerepére, a jövőbeli lehetőségekre is. Az anyanyelvi oktatás mellett a magyar mint második és idegen nyelv oktatásában is fontos a norma, illetve a normák kérdésének nagyon világos kezelése.

2. A norma fogalma

A szó latin eredetű jelentése 'szögmérték', átvitt értelemben 'zsinórmérték', 'szabály', 'minta' (Tolcsvai Nagy 1998, 15). A normák szabályoznak ugyan, de ahogy a szó latin értelmében felfogott 'minta' jelentésből is látszik, nem tartalmaznak kényszert. A társadalomtudományi normaértelmezés szerint a norma csak akkor tud hatékonyan működni, ha a normatív viselkedés alanya felismeri annak ésszerűségét és magáévá teszi (internalizálja) azt (Andorka 2006, 571). Ehhez kapcsolható a 'norma' szó ógörög jelentése. Tolcsvai Nagy Gábor ugyanis ógörög szótárakra való hivatkozással megerősíti, hogy a görög nyelv egy másik értelmet is ad a norma főnévnek: 'a tudás, ismeret, ítélet' jelentésűt (Tolcsvai Nagy 1998, 15). Fontos kiemelni, hogy a normák nemcsak a cselekvések szabályozásában játszanak szerepet, hanem döntéseink és cselekvéseink keresztül a cselekvőnek mint az adott közösség tagjának önmeghatározásában is. A norma tehát alapvetően egy restriktív szabályrendszer, melyet egy adott közösség létrehoz, elfogad és igazodik hozzá.

3. A nyelvi norma

A nyelvi normák a közösségi normák fontos részét képezik (Tolcsvai Nagy 2003, 412). A nyelv ugyanis közösségi természetű (Saussure 1967; Sándor 1999, 144). A nyelv és társadalom szoros összefüggése két szempontból igaz: a nyelv mint jelrendszer közösségben született meg, és csak a közösségben élő egyén birtokolhatja azt. Folyamatos változása is a közösségben történik meg.

Saussure kategóriáival magyarázva: a *langue* egy adott nyelv anyanyelvi beszélőinek elméjében létezik, viszont *parole*-ként csakis a társadalomban realizálódik beszélői/használói által (Saussure 1967). A kettő viszonya dialektikus. A *parole*-jelenség ugyanis a *langue* alapján jön létre, azonban a beszédben létrejövő innovációk idővel beépülnek a *langue*-ba.

A nyelv használata jelenti egyrészt a gondolatok cseréjét, a nyelvnek a kommunikáció eszközeként való felfogását. Egymás minimális megértéséhez pedig közösen ismert és elfogadott szabályok szükségeltetnek. Azaz a nyelv használata feltételez egyfajta normát, a nyelv hasz-

nálatára vonatkozó szabályok együttesét. Tolcsvai Nagy Gábor szerint egy adott nyelv normájának értelmezését szem előtt tartva háromféle szabályrendszer dinamikus, egybekapcsolt működéséről kell tudnunk számot adni (Tolcsvai 1998, 71). Az egyik a nyelvi rendszerhez, a grammatikai szabályokhoz való alkalmazkodást, a másik a beszélőközösség konvencióit, nyelvhasználati és kommunikációs szabályait követő magatartást feltételez az adott beszélőközösség tagjaitól, a harmadik pedig az „interakciós behatároltság” (uo.), azaz az a pragmatikai meghatározottság, amely szintén közösségi érvényűnek tekinthető.

A társas szemléletű nyelvészet egyik alaptételének számít, hogy a nyelv szintén elsődleges feladata az identitásjelzés is, mely a közösségbeli hovatartozásunk, a közösségben elfoglalt pozíciónk kifejezése az általunk használt nyelv(i formák) által (Sándor 1999, 145). Ennek értelmében a nyelvhasználó a közösséghez való tartozását az adott nyelv, illetve nyelvváltozat használatának megválasztásával, normájához való alkalmazkodásával is kifejezi. A nyelvhasználó nyelvhez, illetve nyelvváltozatokhoz való viszonyulásának, nyelvi attitűdjének pedig elsősorban társadalmi okai vannak (Trudgill 1997, 58; Kiss 2002, 136).

Így amellet, hogy a normafogalmak a fent említett szabályrendszereknek a létét elismerik, szükséges az is, hogy ezek kapcsolatára is reagálni tudjanak. Egy adott nyelv normájának mint nyelvhasználati szabályrendszernek a követése nem feltétlenül szabályok szükségszerű, kötelező betartását jelenti csupán a kölcsönös megértés feltételeként, hanem egy olyan nem mindig tudatos döntést, amelyhez az adott nyelv beszélőjének az önmaga megértetésén kívüli egyéb más érdeke is fűződik.

4. A nyelvi norma a magyar nyelvtudományban

4.1. A magyar nyelvújítás klasszikus időszaka: sztenderdizáció és kodifikáció, avagy 'nyelvmívelés' és alakuló norma

Amikor ortológus–neológus vitáról, nézetrendszerük különbségeiről beszélünk, ma már tudjuk, hogy nem két szigorúan elkülöníthető csoportosulásról van szó, hanem a két táboron belüli további szerveződésekről, szélsőséges és kevésbé szélsőséges irányzatokról, melyek különbözőképpen és eltérő mértékben képzelték el a nyelv fejlődésébe való beleavatkozás lehetőségét, sőt a „harcuk” sem zárult le Kazinczy *Ortológus és neológus*ával (ld. részletesebben: Czifra 2013). Az ortológia és a neológia célja egy dologban megegyezett: a nemzet „tsinosodása” és fejlődése, az európai vérkeringésbe való bekapcsolása és a nemzeti függetlenség érdekében (német és francia mintára) céljuk egy magasabb rendű magyar nyelvi variáns kidolgozása volt (Kiss 2009, 258–59). Egy olyan nyelvváltozat tökéletesítése, amely az akkori költészet, illetve szépirodalom nyelvére irányult, a társadalom többi rétegének magyar nyelvváltozatait azonban nem érintette (Ruzsiczy 1957, 4–5). Kazinczy meggyőződéssel vallotta ugyanis, hogy a társadalom alsóbb szintű beszélt nyelve (köznyelv) egyrészt az adott állapotában képes betölteni funkcióját, másrészt pedig a könyvek nyelvéből a fentről lefelé hatás elve miatt idővel az élet nyelvébe is bekerülnek majd a változások, újítások (Benkő 1982, 19).

Nyelvpolitikai szempontból a mai kifejezésekkel élve a nyelvi tervezés státusz- és korpusztervezési folyamatai zajlottak (vö. Szépe 2005, 72). Státusztervezés, amennyiben előkészítettek a politikai döntést arról, hogy a magyar nyelv lépjen a latin helyére a törvényhozásban. A korpusztervezés pedig a magyar nyelv rendszerével való célzott foglalkozásban érhető tetten.

A nyelvújítás klasszikus időszaka a nyelvi norma kialakításának korszakaként fogható fel, amely a sztenderd nyelvváltozat 'mívelésének', létrehozásának, a sztenderdizáció és kodifikáció első lépcsőfokának tekinthető (ld. részletesebben: Bodrogi 2005, 92; Lanstyák 2008, 46; 2009, 14, 21; Kiss 2009, 258–59). A nyelvújítás korában tehát még nem beszélhetünk kialakult, egységes sztenderdről, legfeljebb annak folyamatban lévő kodifikációjáról. A magyar nyelv ekkor még nem tekinthető „kész” nyelvnek; akkor kívánták azzá alakítani. Nincs még

kodifikált magyar nyelv sem (Kiss 2009, 259). Ezen az alapon találok megfelelőnek Lanstyák István szóhasználatát, aki a nyelvalkítás történetének első szakaszaként említi a nyelvújítást, amelynek kétségkívül a szókincs bővítés, „a magyar nyelv kifejezési lehetőségeinek radikális gazdagítása volt” a fő célja (Lanstyák 2009, 21; 2014, 23) – egy magas presztízsű nyelvi variáns életre hívása, majd annak a többi nyelvhasználati szintérré való fokozatos kiterjesztése érdekében. A nyelvújítás tudósai normalizálást sürgettek (Pápay 1808, idézi Wacha 2005, 91; Versegly 1818, idézi Wacha 2005, 93). Kazinczy normatadata fejeződött ki abban a felismerésében, hogy eltérő nyelvhasználati szintér másféle „nyelvet” követel: „A stilisztika különböző nemeinek más meg más szavaik, más meg más frázisaik, más meg más nyelvek vannak, s ezeket nem szabad összetéveszteni. Más a poézis nyelve, más a prózáé... Így az élet nyelvében is, ahol másként szól az udvarnok, másként a falusi lakós...” (Kazinczy 1960, 205; idézi Tolcsvai Nagy 2009, 267). Vagyis a különböző (irodalmi) műfajok és regiszterek eltérő nyelvhasználati módot kívánnak meg. Ez nem más, mint funkcionális alapú stílusbeli fejlesztés megfogalmazása (ld. részletesebben: Tolcsvai Nagy 2009). Normáról vagy normákról azonban egy alakulóban lévő nyelv esetében nem beszélhetünk, csak intuitív alapon működő normatudatról. Annak a tapasztalati úton való felismeréséről, hogy másképpen beszélnek más helyzetben és időben ugyanúgy, ahogy az ország más vidékein is.

4.2. *A nyelvi norma első megjelenése*

Nyelvünk hivatalossá tételével a magyar anyanyelvként való használata határainkon belül lassan, fokozatosan terjedt. Az akadémiai keretben működő nyelvvel való foglalkozás, valamint a nyelvművelés megjelenésével nyelvünk normája rögzítésre került. Ezt az írásban rögzített normát pedig a „helyes” és „szép” magyarság letéteményeseként tanították az oktatási cél alapján való differenciálás nélkül egy teljesen egységes nyelvi mércét létrehozva minden magyar nyelvű beszélő számára. Noha a valós nyelvhasználatban több norma is megfér egymás mellett, az oktatásban egyetlen nyelvi variáns, a sztenderd szabályrendszere vált tananyagká.

A deskriptívként felfogott norma első csíráját jómagam Brassai Sámuel és Simonyi Zsigmond nyelvtudományi munkásságában vélem felfedezni. Ők mindketten a nyelvi normának egy ’minta’ és ’szabályrendszer’ feletti, tágabb értelmezését vallják; egy preskripciótól mentes normafelfogást, mely az úzúst, a nyelvsvokást teszi meg a norma alapjának. Ebben a felfogásban a magyar nyelvnek minden, azaz társadalmi, területi alapon és funkció szerint elkülönülő beszélőközössége rendelkezhet saját normával a többitől elkülönülő identitásuk kifejezésének zálogaként, miközben mégis egyetlen nyelv „szabályai” szerint, a kölcsönös érthetőség jegyében, egy közös „mérce” alapján kommunikálhatnak egymással.

4.2.1. *A pozitivistá nyelvművelés normafogalma*

A nyelvi norma fogalmának és meghatározásának első megjelenése nyelvtudományunkban, valamint a normával való tudományos igényű foglalkozás a 19. század végére tehető. 1872-től, a Magyar Nyelvőr című folyóirat megjelenésétől kezdve beszélhetünk ugyanis a szó mai értelmében felfogott nyelvművelésről, arról az intézményesült tevékenységről, amelynek célja a nyelvi norma létrehozása és elterjesztése volt (Huszár 1986, 60).

A Nyelvőr első nemzedéke idején (1872–1895), a Szarvas Gábor és Volf György nevével fémjelzett időszakban nyelvi normán olyan nyelvi (grammatikai) szabályok rendszerét értik, amelyek egy meghatározhatatlan idejű, múltbeli nyelvállapotra voltak jellemzőek. A grammatikai szabályokat törvényként kezelték, amelyeknek megszegése által a nyelvhasználó nem egyszerűen nyelvi, hanem morális vétséget követ el a szentnek tartott anyanyelv helyessége és tisztasága ellen (Huszár 2011, 158). Szarvas Gábor a folyóirat beköszöntőjében a következőképpen fogalmazza meg annak céljait: „Akarjuk ott, ahol az ingadozó alapra fektetett és rögtönözve létesített nyelvújítás szabályos szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását: ahol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket természetett, a tisztaság

elémzdítását” (Szarvas 1872; idézi Huszár 2011, 157). Ebben a felfogásban a normának a latin eredetű ’minta’, ’mérce’ jelentése, kötelező érvénye, a szabálykövetés elsődlegessége kerekedik felül.

4.2.2. Brassai normafelfogása

Ebből a pozitívista nyelvművelési paradigmából nőtt ki a deskriptív norma szemlélete, amelyet a Nyelvőr második nemzedékének vezéralakja, Simonyi Zsigmond, valamint Brassai Sámuel képviselt. Simonyi a nyelvhelyességről vallott nézeteit tudományos alapokra fekteti, s ebből egy deskriptív jellegű norma fogalma rajzolódik ki. A ’norma’ kifejezést, illetve annak definícióját mégsem ő adja meg elsőként a magyar nyelvtudományban, hanem az európai műveltségű Brassai Sámuel 1895-ben a Fővárosi Lapok című politikai és irodalmi napilapba írt cikkében, melynek témája az olvasói/nyelvhasználói oldalról felmerült nyelvhasználati problémára adott megjegyzés. Brassai normadefiníciója így hangzik: „A ’Norma’ szerintem a közbeszéd. A grammatika általánosíthat s az adatok többségéből szabályokat is alkothat, de azok nem abszolúte kötelezők” (Brassai 1895).

Normadefiníciója korát meghaladó szemléletet tükröz, és napjaink normameghatározásában is előremutató jellegű lehet. Egyrészt benne foglaltatik, hogy a norma maga a szóbeli nyelvhasználat, a *parole*-tényező. (A nyelvszokást és a normát szinonimaként használja.) Másrészt amennyiben a nyelvszokás a maga teljességében, nyelvi és nem nyelvi szabályaival együtt jelenti a normát, és a grammatika is ennek rendelődik alá, akkor ez arra utal, hogy Brassai az agrammatikus nyelvi elemeket is normatívnak tartja, ha azok nem ellenkeznek az úzussal. Ilyen értelemben a nyelvi norma nem szabályrendszerként, hanem sokkal inkább egy olyan kommunikációs, illetve nyelvhasználati tartományként definiálódik, melyben a normativitás egyetlen feltétele magának az adott nyelv-, illetve beszélőközösségnek a nyelvszokása. Az ebből általánosított, a grammatika által meghatározott tartomány mintegy ennek egy részét képezi.

Brassai eredetisége, művelt tudós volta nyilvánul meg abban a rendkívül finom gondolatában, miszerint a grammatika mint absztrakt rendszer a nyelvhasználatból általánosítva von el szabályokat, melyek azonban ezután nem kötelező érvényűek a szóbeli nyelvhasználatban (Brassai 1895). Ez azt implicálja, hogy a nyelvhasználat folyamatos változásban van, hiszen az ebből elvonható nyelvi szabályok sohasem képesek lefedni az összes létező nyelvi és nyelvhasználati jelenséget. Így lehetséges az, hogy mindig is lesznek majd a nyelvi szabályrendszer felől tekintve agrammatikus elemek.

4.2.3. Simonyi normaszemlélete

Simonyi nyelvhelyességről vallott nézetét legteljesebb formában az 1889-ben napvilágot látott *Magyar nyelv* című munkájában fejt ki: „Általános szempontból csak az helytelen, csak az magyartalan, amit a romlatlan nyelvérzékű magyar nép sehol sem használ, ellenben helyes, a mi a népnél akármilyen csekély területen szokásban van...” (Simonyi 1889, 291). A nyelvérzék mint a „romlatlanság”, a „magyarosság” jelképe központi fogalma lett a második Nyelvőr-korszaknak, hiszen Simonyi már szerkesztői beköszöntőjében is az olvasók nyelvérzékére hivatkozva hívja meg őket társnak a magyar nyelv műveléséhez (Simonyi 1896a).

„Helyes mind az, amit az egész magyar népnek nagyobb része vagy legalább igen nagy része alkalmaz; de nem eshetik kifogás alá egy-egy olyan szó vagy szólás sem, mely kisebb vidéken járatos, ha egyébiránt megfelel az általános analógiáknak” (Simonyi 1889, 291). A kevésbé elterjedt, nyelvi rendszerhez idomuló forma ugyanúgy elfogadható, mint az elterjedt, de esetleg „szabálytalan” alak. A norma tehát nem rendszeralapú, hanem a nyelvhasználatban gyökerezik.

Egy adott nyelvi alak elterjedtsége mint a nyelvi norma egyik igen fontos attribútuma Simonyitól és Brassaitól indul a magyar nyelvtudományban mint a deskriptív normafogalom

egyik összetevője. Az elterjedtséget Huszár Ágnes a norma „első és legfontosabb ismertetőjegyének”, a norma elsődleges kritériumának tartja (Huszár 1986, 61). A norma fogalmának grammatikai összetevője mint másodlagos kritérium alárendelődik a társadalmi érvényesség, a használat, az elterjedtség elsődleges kritériumának.

Simonyi szerint „a nyelvhelyesség kérdéseit csakugyan nem pusztán a grammatika és a nyelvtörténet szemüvegén át kell megítélnünk, hanem nagy tere van itt a célszerűségnek, a tapintatnak, az ízlésnek, a nyelvérzéknek. Szóval: a nyelvhelyesség nem a nyelvtan, hanem a stilisztika kérdése” (Simonyi 1896b, 40). Az általa felsorolt tényezők mind kontextusfüggők, így a pragmatikához tartoznak. Igen előremutató gondolata ez Simonyinak, hiszen az interakció tényezőit figyelembe vevő nézetről van itt szó.

Itt jelenik meg tehát először a magyar nyelvtudományban a norma tág értelmezése, amely a nyelvi szabályok bizonyos mértékű betartása mellett az interakció tényezőihez való alkalmazkodást is megköveteli a nyelvhasználótól. Ez a normaértelmezés pragmatikai szemléletű: a norma nem a nyelvi rendszerben, hanem a nyelvhasználatban gyökerezik. Valamint szociális jellegű: irányítója/alakítója maga a beszélőközösség – és nem az intézményes nyelvművelés (annak ellenére, hogy a normával való foglalkozás az intézményesült nyelvművelői tevékenység megjelenésével hozható összefüggésbe és a pozitivista nyelvművelés paradigmájában született).

Ennek fényében talán furcsa lehet, hogy a Szarvas-féle hagyományt folytatva Brassai és Simonyi is helyesli a nyelvi tanácsadás működtetését. Az irodalmi nyelvre koncentrálnak, mivel ez a nyelvi változat a kultúráközvetítő és kommunikációs médiumként az egész nyelvterületen elsőrendű fontosságú. Emellett azonban a szubsztenderd, illetve a dialektus normák felismerését, megfelelő helyen való kezelését is megvalósították azáltal, hogy tudományos definíciójukban számolnak a (rögzítetlen) beszélt nyelvi normákkal, a beszélők normatudatával is.

5. Nyelvi norma a két világháború között

5.1. Gombocz deskriptív nyelvi normája

Míg Brassai és Simonyi nyelvészeti tevékenységében a nyelv használatára irányuló tanácsadás (Simonyi 1896a) és a tudományos leírás nem mindig választható szét egyértelműen egymástól, Gombocz Zoltán nyelvtudósként már pontosan elhatárolta magát és az általa képviselt tudományos nyelvészeti tevékenységet a nyelv művelésétől. Gomboczal jutott el a magyar nyelvtudomány az absztrakciónak arra a fokára, hogy szükséges volt ennek a szétválasztásnak a megtétele. *Nyelvhelyesség és nyelvtudomány* című írásában leszögezi: „...a nyelvészek érdeklődése nyelvhelyességi kérdésekben igen csekély. A legtöbb nyelvész, ha nyelvhelyességi kérdésekben döntő bírónak felhívják, ha őszinte merne lenni, azt felelné: 'én a nyelv történeti fejlődését vizsgálom, törvényeket állapítok meg benne, de bírāja nem akarok lenni', vagy: 'magam is szeretném tudni, hogy mi a helyesség'.” (Gombocz 1931, 1) Míközben a nyelvi helyesség kérdésével foglalkozó nyelvművelést kizárja a tudományosság köréből, a nyelvi norma tudományos jellegű definícióját alkotja meg olyanformán, hogy csatlakozik a Simonyi-féle deskriptív, szociális alapú, az interakciós tényezőket figyelembe vevő normaértelmezéshez.

Noha a nyelvtudós Gombocz, valamint Simonyi és Brassai kiindulópontja egyaránt a nyelvhelyesség, és arra a kérdésre keresik a választ, hogy 'Mi helyes egy adott nyelvben?', eljutnak odáig, hogy egy adott nyelvi elem 'helyessége' csak a nyelvhasználat alapján, adott szituációban érvényes. Azaz a nyelvi helyesség „nyelvi helyénvalóságként” (Lanstyák 2011, 145) értelmeződik a szemléletükben. „Helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll. A nyelvszokás, a nyelvállapot relatív egyformasága helyhez és időhöz van kötve. Ebből természetesen következik, hogy

nincs egyetemes érvényességű nyelvi norma; a nyelvhelyesség is a tér és idő függvénye” (Gombocz 1931, 11). Ugyanúgy részét képezi a meghatározásnak a szociális elem (kitekintés a nyelvközösségre) és az interakciós szempont (‘tér és idő’), mint Simonyinál.

Továbbá mindkét meghatározás a nyelvszokást veszi alapul mint az adott nyelvközösség adott időben jellemző nyelvhasználatát, a *parole*-tényezőt, amely a *langue*-tól függetlenül jelenik meg. A nyelvi rendszer bizonyos mértékig kívül esik ezeken a meghatározásokon olyan értelemben, hogy nem játszik döntő szerepet a normativitás kérdésében. Ezek a nyelvészek felismerik azt, hogy a gyakorlatban egyedül a nyelvhasználatból kiinduló norma-meghatározás érvényesíthető közvetlenül.

A nyelv használójának a nyelvvel szemben támasztott elsődleges igénye, hogy önmagát pontosan megértse másokkal. A nyelvhelyesség terepe ezáltal megváltozik: a nyelvből/nyelvi rendszerből áttevődik a nyelvhasználatra. Az a nyelvi forma válik a „leghelyesebbé” (adott időben és térben nyelvi helyénvalóvá), amelyik a legjobban kifejezi a beszélő célját – egy adott interakciós helyzetben. A nyelvészeti pragmatika álláspontja ez. Pragmatikai szemléletű normamagyarázatokat alkotott tehát Simonyi és Gombocz a magyar nyelvtudományban – még a pragmatika, a kommunikáció- és az interakciókutatás megjelenése előtt.

Ezekben a nyelvszemléletekben, illetve normaértelmezésekben a beszélő és a hallgató kölcsönös megértése nyilvánvalóan az úzuson alapul. Ez pedig arra mutat rá, hogy a megértés függ a beszélőközösségek eltérő nyelvszokásától, illetve magatartási formáitól. Az eltérő nyelvhasználat ugyanis nemcsak az eltérő kommunikációs mintázatokat jelenti, hanem eltérő nyelvhasználatbelieket is. A nyelv ugyanis nemcsak gondolatok közlésére (szóbeli és írásbeli kommunikációra), hanem identitásjelzésre is használatos (Sándor 1999, 146).

5.2. A Magyarosán-korszak nyelvművelő normaszemlélete

A korabeli egyetemi nyelvtudomány elhatárolódott a nyelvműveléstől, amely a harmincas évek folyamán összekapcsolódott a kor nacionalista ideológiájával. A Nyelvőr mellett életre hívtak egy külön orgánumot, amely csakis a nyelvművelés kiszolgálója lett. Az MTA égisze alatt Négyesy László, akadémikus irodalmár és Nagy J. Béla szerkesztésében 1932-től megjelenő *Magyarosánban* nyelvművelő irodalmárok és műkedvelő értelmiségiek tollából jelentek meg nyelvművelő cikkek.

A századelő pozitivistá-nacionalista irodalomtudományának képviselői is kapcsolódtak a purista nyelvművelés ideológiájához. Köztük a Négyesy-tanítvány, Kosztolányi Dezső, aki a maga patriotizmusával és „műkedvelő purista lelki alkatával” (utalás Zolnai Béla azonos című írására 1940) laikusként is képes volt olykor józan, megfontolt gondolatokra (ld. részletesen Huszár 2007). Kosztolányi nyelvvédelme azonban korántsem volt olyan harcias nacionalista jellegű, mint Gárdonyi Gézáé, aki a hazaárulás vétségével vádolja azt, aki idegen nyelvi formát és „helytelennek” ítélt nyelvi kifejezést használ: „Aki a jó magyar szót elhagyja az idegenért, akinek a korcs magyar szó nem fáj, hazaáruló!” (Gárdonyi 1938, 5; idézi Huszár 2011, 160)

A Nyelvőr első korszakához hasonlóan a tudományos alapokat mellőzve vont a nyelvművelést uralma alá a kor nacionalista ideológiája. Meglátásom szerint azonban ebben a korszakban még inkább szerephez jut a Lanstyák István által „etikai vétség”-nek nevezett (Lanstyák 2011, 58) – nyelvi – cselekedet, és ezáltal a nyelv használójára is kimondják az ítéletet a legfőbb bírúk, a nyelv őrei. A nyelvet a Nyelvőr-korszak első nemzedékére visszavezethető pozitivistá nyelvművelés égisze alatt művelik nacionalista és moralista elvekre támaszkodva, amelyek nem egyeztethetők össze a nyelvi jelenségek használatával, a nyelvhasználok céljával, azzal a legtöbbször tudatos döntéssel, amely a nyelvi formák kiválasztására irányul. Hiszen egy nyelv normájának nem lehet kritériuma az erkölcsiség; a nyelvi normativitást nem lehet erkölcsi alapon megítélni. Amennyiben ezt teszik, úgy a nyelv használója is megítélés alá kerül.

6. Nyelvi norma a 2. világháború után

A két világháború közötti korszakban a norma tudományos definíciójának hiányát hangsúlyoztam; a második világháborútól napjainkig terjedő időszakban viszont sorra születtek a nyelvi/nyelvhasználati norma meghatározásai. Preskriptív és deskriptív jellegű definíciók egyaránt, amelyeknek közös vonása, hogy mindegyik felfogás mögött valamilyen, egymástól markáns módon eltérő nyelvművelői szemlélet áll.

1945-től 1990-ig a nyelvtudomány és a nyelvművelés eddig még nem tapasztalt szoros összefonódásának lehetünk tanúi. A rendszerváltás után gyengülni látszik ez a szimbiózis, azonban a nyelvművelés helyzetéről, létjogosultságáról szóló viták (ld. részletesebben: Mínya 2005) közben a nyelvműveléstől elhatárolódni kívánó nyelvészeink is a viták résztvevőiként foglalkoznak nyelvművelési kérdésekkel, illetve a norma fogalmának körülhatárolásával.

6.1. Az 1945-től a rendszerváltásig tartó időszak normaszemlélete

A második világháború utáni nyelvművelés az előző korszakoktól és a rendszerváltás utáni időszaktól eltérően az MTA-hoz és kisebb mértékben az egyetemekhez kötődő intézményesült formában valósulhatott meg. Az 1949-ben megalakult Nyelvtudományi Intézetben belül egy külön osztály feladata lett a nyelvműveléssel való hivatalos foglalkozás Lőrincze Lajos, illetve Grétsy László vezetésével. Nyelvészeink szinte mindegyike foglalkozott nyelvműveléssel, amely fontos és kívánatos tevékenység volt a magát szocialistának nevező társadalomban. Egyre jobban terjedt a laikusok körében az a közhiedelem, hogy a nyelvhelyességi kérdések eldöntésében a nyelvész mint „a nyelv hivatásos őre” az egyetlen kompetens személy. (Ez az, amit Gombocz már 1931-ben a nyelvtudomány deskriptív voltát hangsúlyozva elhárít a nyelvészekről.) A rendszerváltás időszakáig a nyelvművelés akadémiai irányítással egy társadalmiasult nyelvi tevékenységgé vált – Németh G. Béla kifejezésével élve: „nyelvi népműveléssé” (Lőrincze–Fábián 1999, 14). A fogalom egyrészt arra mutat rá, hogy az előző korszakok (a Szarvas–Volf nevével fémjelzett időszak, illetve *Magyarosan*-korszak) hagyományait folytatva a nyelvművelés továbbra is a nyelvre irányul – a nyelvhasználó egyéni érdekeinek, nyelvi körülményeinek/háttérének, kommunikációs céljainak szinte teljes kizárásával. Másrészt arra, hogy tömegesen vette kezdetét a nyelvhasználók művelése: az „igényes” nyelvhasználat propagálása a (napi) sajtón és a médián keresztül az „igényesség” és „szépség” tudományon kívül eső, ugyanakkor morálisan értékes kategóriáival, amely alapot szolgáltatott a nyelvi alapon történő bíraskodás számára is.

Az igényesnek nevezett nyelvhasználati mód, melyet a művelt ember sajátjaként propagáltak a szocialista rendszerben, a nyelvi helyességet célozta. Ennek megtestesítője az irodalmi nyelv, illetve a művelt köznyelv volt mint sztenderd nyelvváltozat(ok). A korszak ideológiája pedig ennek a sztenderd variánsnak a határainkon belüli elterjesztését tűzte ki célul a politikai-társadalmi egység(esítés) részeként, valamint ennek megszilárdításaként. Tulajdonképpen a sztenderd nyelvváltozat megerősítése, az elaboráció művelése zajlik ekkor. Azonban mindez a többi variáns használatának teljes körű korlátozásával. Ez a sztenderd variáns válik a kizárólagos normatív változattá, azaz maga lesz a magyar nyelv normája. Ennek a normatív változatnak pedig az erőteljes és újbóli kodifikációját végzik nyelvészeink a különböző szótárak és a magyar nyelv rendszeres nyelvtanának megjelentetésével. A bennük foglalt tartalmak, azaz a kodifikált (írásban rögzített) norma betartatása pedig egy kiépített társadalmi intézményhálozaton keresztül történik.

Akkor, amikor leíró nyelvtanunk első kötetében az áll, hogy az irodalmi nyelv az összes rétegnyelv közül a „legigényesebb”, valamint hogy „a nemzeti nyelvnek, a közösségtől általában legfőbb mintának, követendő eszménynek tekintett, csiszolt, országszerte legegységesebb rétege” (Tompa 1961 I. 26), akkor leíró nyelvészeink kiemelnek egy nyelvváltozatot, és azt társadalmi elterjedtsége és presztízse révén nem egyszerűen sztenderd változatként minősítik, hanem követendő mintává teszik.

De ugyanígy járnak el nyelvtörténészeink is. Benkő Loránd azon „nyelvelemeknek az összességét” nevezi normának, melyek „... – legalábbis potenciálisan – a nyelv egészében való továbbterjedésére és ezzel együttjáróan a nyelvi egység előbbrevitelére alkalmasak.” (Benkő 1960, 46; idézi Tolcsvai Nagy 1998, 8–9). Tehát egyetlen változatot emelnek normává úgy, hogy közben elérendő célként helyezik azt minden nyelvhasználó elé. Erre a paradox felfogásra mutat rá Villó Ildikó (1992, 10–12) és Tolcsvai Nagy Gábor (1998, 10; 62) a norma és az eszmény létmódjának különbségeire reflektálva. A norma a grammatikai rendszerrel, vagyis magával a saussure-i nyelvreírás *langue*-fogalmával vált azonossá – nélkülözve a nyelv és a közösség kapcsolatára való reflektálást (Tolcsvai 1998, 11).

Mind a leíró nyelvészet, mind a nyelvtörténet normaszemlélete a nyelvi hagyománnyal hozza összefüggésbe a normát. Benkő szerint „a nyelvi norma a nyelv egészében, illetőleg annak különböző belső alakulataiban, változataiban heterogén jelleggel meglévő nyelvi jelenségeknek hagyományozódott nyelvszokással, íratlan vagy írott szabályokkal rögzített következetes: egységes és állandó megoldása, amely a nyelv egészében egy bizonyos szinten átfogóbb jelleggel érvényesül” (Benkő 1960, 46; idézi Tolcsvai Nagy 1998, 8). Az egymást követő történeti korszakok nyelvszokása mint nyelvi hagyomány lesz a minta, a helyesség megítélésének mércéje. A fejlődésében megragadható teljes magyar nyelvi rendszerhez igazítják a jelenbeli nyelvállapot minden egyes nyelvi formáját. Bárczi Géza normaszemlélete és ezen alapuló nyelvművelés-elmélete is ezt támasztja alá: a helyességének eldöntésében a hagyomány a döntő, „és nem a nyelvszokás, ez utóbbi lehet múló divat is” (Bárczi 1952, 16).

Bárczi nyelvművelés-elmélete (Bárczi 1974) és az erre épülő gyakorlat meghatározó jelentőségű volt a rendszerváltásig, és még napjainkban is érezteti hatását a laikusok körében. Az egymás megértésének, azaz az érthetőségnek a hangsúlyozása és az igényes nyelvhasználat (jólformáltság, szabatoság, grammatikai helyesség és pontosság) kritériuma között összefüggést feltételez. Eszerint minél igényesebben és esztétikusabban, a közös és egységes irodalmi nyelv rendszeréhez alkalmazkodóan fejezi ki magát a nyelvhasználó, annál jobban érvényesül egymás megértése a kommunikációs gyakorlatban.

6.1.1. Az emberközpontú nyelvművelés normafogalma

A Simonyi- és Gombocz-féle hagyományból nőtt ki az a nyelvművelői normafelfogás, amely a Bárczi-féle normaszemlélettől előzően a nyelvszokást tekintette a norma alapjának – alkalmazkodva kora nyelvtudományának fent vázolt nézetéhez. Lőrincze Lajos a nyelvhelyességet és a normát azonosítja egymással: „...a nyelvi helyességnek, a normának minden másnál fontosabb meghatározója a szokás, az úzus” (Lőrincze 1973, 266). Csak a nyelvi helyes, a nyelvi rendszer szabályait tükröző nyelvi formák lehetnek normatívák. Ennek látszólag ellentmond az a tény, hogy Lőrincze a nyelvszokást tartja a norma alapjának, hiszen – ahogy ő maga fogalmaz – az úzus „fölötte áll a nyelvi rendszernek, a célszerűségnek...” (Lőrincze 1973, 267). Ha viszont csak a műveltek nyelvszokása, a köznyelvet használóké lesz a norma alapja, akkor látszólag kiküszöbölte ezt az ellentmondást úgy, hogy közben nyelvművelő szemléletét korának nyelvreíró és nyelvtörténeti normaszemléletéhez, valamint a nyelvművelésnek a Bárczi által is képviselt fő irányvonalához igazította (ld. részletesebben: Sándor 2001).

A korabeli nyelvművelés norma-meghatározásának legteljesebb és legárnyaltabb normadefiníciója az ő tollából származik, amelyet az 1980-ban megjelent nagyhatású nyelvművelő kiadvány, a *Nyelvművelő kézikönyv* tartalmaz: „Nyelvi normának az írott és a beszélt nyelv használatának társadalmilag érvényes, helyesnek elismert szabályait, irányelveit, szokásait nevezzük. A nyelvi normát, az egész társadalom számára érvényes nyelvhasználati szabályokat a társadalmi megegyezés, a mindenkor nyelvszokás alakítja, alakította ki. Nem mindenkinek, nem is a többségnek a nyelvszokása, nyelvi ízlése, példája, hanem a nemzeti nyelv legfejlettebb formáját, a művelt köz- és az irodalmi nyelvet használók, a nyelvi iskolázot-

tak, műveltebbek szokása, nyelvhasználata vált – a történelmi fejlődés során – követendő példává” (Lőrincze Lajos; *Nyelvművelő kézikönyv II.* 1980, 334).

Lőrinczénél a norma használati szabályrendszerként való felfogása, valamint a „mindenkori nyelvszokás” említése arra utalhat, hogy a nyelvi szabályrendszer mellett egyéb szabályok létét és a norma meghatározásában fontos szerepüket is elismerik a korabeli nyelvművelők, sőt a norma változásának tényét is. Lőrincze szerint „a nyelvnek nemcsak nyelvtana, hanem stilisztikája is van” (Lőrincze 1980; idézi Sándor 2001). Ezzel elismeri a nyelvhasználat helyzeti-stilisztikai jellegét. A nyelvszokás behatárolása és annak egyetlen társadalmi réteghez rendelése – ez az, amit Lanstyák elitista ideológiának nevez (Lanstyák 2011) – azonban arra utal, hogy a norma maga az egyetlen nyelvi variáns, a köz-, illetve irodalmi nyelv annak kodifikált nyelvi szabályrendszerével, ugyanakkor a használatához köthető egyéb (kommunikációs) szabályaival együtt anélkül, hogy a szubsztenderdről bármilyen csekély tudomást venne.

A kommunikációs szabályok bevonása a nyelvművelés elméletébe azt eredményezte, hogy Lőrincze programja nem(csak) a nyelvre, a grammatikai rendszerhez képest „hibás” nyelvi formák üldözésére irányult a nyelvhasználó megbélyegzésével, hanem magára a nyelvhasználóra is egyfajta pozitív attitűddel – mint „emberközpontú nyelvművelés” (Lőrincze 1980, 13). A nyelvhasználói szempont hangsúlyozása mégsem jelentette a kommunikációs és az interakciós szempontok teljes figyelembevételét a nyelvhelyesség megállapításában. A kommunikáció tényezői közül a beszélő nyelvi eredete és az aktív nyelvhasználathoz szükséges nyelvi ismerete, azaz kommunikatív kompetenciája nem kap szerepet. Ez a szemlélet csak úgy illeszkedhetett bele a társadalmi és nyelvi egységet megvalósítani kívánó rendszerbe, ha a nyelvközösség rétegződését, a nyelvhasználó nyelvi és szociális háttérét figyelmen kívül hagyva a beszélő nyelvi kommunikációjának egyetlen céljaként a minél teljesebb megértést valósítja meg.

6.2. A rendszerváltástól napjainkig: *preskriptív és deskriptív normaszemléletek*

A norma szociolingvisztikai jellegű felfogása a rendszerváltás utáni időszakban újra megjelent a nyelvészeti köztudatban. A politikai rendszer változása, a társadalmi és nyelvi egység megbomlása a nyelvi norma fogalmának átgondolását is megkövetelte. Egészen pontosan fogalmazva ekkor vált nyilvánvalóvá az a korábban is meglévő tény, amelyet Simonyi érzékelt először a magyar nyelvtudományban, hogy ti. a magyar nyelvközösség nem homogén jellegű, ahogy a hozzá kapcsolódó nyelvi gyakorlat is heterogenitást mutat. Ezzel összefüggésben az is nyilvánvalóvá vált, hogy a sztenderd használati körében és jellegében is változások álltak be. Folyamatosan fogad be elemeket más nyelvváltozatokból, és kiszorulni látszik bizonyos regiszterekből. Ennek egyik oka, hogy a nyelvhasználók szabadon kerülhetnek kapcsolatba a nem-sztenderd nyelvváltozatokkal, és szabadon fejezhetik ki önazonosságukat nyelvhasználatukon keresztül (ld. részletesebben Tolcsvai Nagy 2004, 119–43) Ezzel jár együtt, hogy a központi, mesterségesen kialakított és fenntartani kívánt norma befolyása csökken. Az irodalmi nyelv és köznyelv normájának szándékos vagy nem tudatos be nem tartása már kevésbé jár morális büntetéssel. A nyelvhasználó így szabadabban dönthet arról, hogy melyik nyelvváltozat normájához kíván alkalmazkodni.

Ezekre a természetesnek mondható, a nyelvközösségből kiinduló nyelvi változásokra mindenképpen reagálni kellett és kell a nyelvtudománynak. Ezt figyelmen kívül hagyva nem lehet a nyelvet vizsgálni, hiszen – ahogy a norma mibenléte kapcsán utaltam rá – nyelv és társadalom elválaszthatatlan egységet alkotnak. A szocialista ideológia monolit társadalom felfogásával párhuzamos az egy és egységes norma (köznyelv, irodalmi nyelv) szemlélete. Ennek megszűnése pedig természetesen hozta magával a norma körüli viták kirobbanását, a heterogén nyelvközösség heterogén nyelvhasználatának tudomásulvételét. Jelenleg legtöbb nyelvészünk a normapluralitás, illetve a norma rétegzettsége mellett foglal állást, azonban a sztenderd nyelvi normájának megítélésében véleménykülönbségek mutatkoznak.

Grétsy László „nemzetközpontú nyelvművelése” (Grétsy 1993) vagy Heltainé Nagy Erzsébet kommunikációs szemléletű nyelvművelése az érthetőségnek mint egyetlen kommunikációs szempontnak az előtérbe helyezésével egy nemzeti hagyományon alapuló, preskriptív jellegű normaszemléletet közvetít. Heltainé a nyelvi heterogenitás és a normapluralizmus elismerésével a nyelvművelésnek új feladatot szán: a normák közti eligazodás segítségét (Heltainé 1993, 422).

Balázs Géza is elfogadja a nyelvi rétegződés alapján több norma létét; elismeri, hogy minden nyelvközösség több normával is rendelkezik, amelyek közül azonban kiemelkedő helyet foglal el a köznyelvi norma. A terminológiai problémák ellenére úgy véli, hogy minden nyelvközösség rendelkezik egy általa szociokulturálisan kialakított képpel – teszem hozzá: eszménnyel – az igényes nyelvhasználatról, melyet illendőnek, műveltnek tartanak a nyelvhasználók (Balázs 2000, 5–24). Ezt a művelt vagy igényes nyelvváltozatot ő „szabvány”-nak nevezi, és hisz a nyelvi eszmény meglétében (Balázs 2001, 14). Nyelvstratégiája (Balázs 2001) egy gondosan felépített nyelvművelés-elmélet, amelyet 1995-ben a *Nyelvi tervezés – nyelvi politika* címmel megrendezett tudományos tanácskozáson mutatott be először.

Bañcerowski Janus a sztenderdet mint privilegizált nyelvi normát rétegz, hogy gyengítse ezzel a központi, legigényesebbnek vélt nyelvváltozat normájának minden nyelvhasználótól elvárt alkalmazkodási köteleességét (Bañcerowski 1998).

Huszár Ágnes és Tolcsvai Nagy Gábor már a nyolcvanas években rámutatnak arra, hogy a nyelvi rétegződés alapján minden egyes nyelvváltozatnak van belső normája, valamint a központi norma eszményítése helyett egy differenciáltabb nyelvművelői szemlélet kialakítására hívják fel a figyelmet. Huszár Ágnes így fogalmaz: „Egy emberközpontú nyelvművelés célja nem lehet az a helyzet, amelyben »egy törpe minoritás rákényszeríti nyelv szokását a többségre« (Gombocz 1931, 11)” (Huszár 1986, 67). A nyelvész azonban tovább megy: az akkori nyelvművelés preskriptív szemlélete helyett egy olyan deskriptív attitűdöt hirdet, amelynek középpontjában a nyelvi normáról való gondolkodás áll (Huszár 1986, 67). Ez tulajdonképpen a harmincas évek prágai nyelvész körének nyelvművelő elmélete és gyakorlata, amely a nyelvi norma tudományává tette az akkori cseh nyelvművelést.

Tolcsvai Nagy Gábor számos normával és a sztenderddel kapcsolatos tanulmány szerzője, valamint a szociokulturális norma fogalom megalkotója. Eszerint a norma nyelvi, közösségi és viselkedési szabályok együttese, amelyek egy adott szituációban megszabják a nyelvhasználónak a nyelvváltozatok közötti választási lehetőségét (Tolcsvai Nagy 1998, Tolcsvai–Kugler 2000, 173). A szabályok nemcsak nyelvek, a nyelvhasználó pedig a maga kommunikatív kompetenciájával, meglévő tudásával lép az adott interakcióba, és választási lehetőséggel rendelkezik: „A norma ebben a felfogásban az interakcióban megmutatkozó, a beszélő és a hallgató között jelentkező koordinációs problémák megoldását szolgálja” (Tolcsvai Nagy 1998, 32).

Magam fontosnak tartom kiemelni, hogy egy norma szabályrendszerét egy adott beszélőközösség folyamatosan vonja el természetes módon saját nyelvhasználatából, így kijelölve a normativitás határait. Egyetérték Tolcsvai Nagy Gáborral, aki rámutat arra, hogy a normák a gyakorlat megváltozásával maguk is változnak (Tolcsvai Nagy 1996). Amennyiben a norma alapja az úzus, az a nyelvhasználat, amely adott helyen, adott időben és adott partnerek között történik, akkor a normát a nyelvhasználók a használat idején tudatosan vagy szándék nélkül, de maguk is módosítják. Huszár is olyan kontinuumként fogja fel a normát, amely folyamatos dinamizmusban van (Huszár Ágnes szóbeli közlése).

A norma így nem (csak) szabályoknak a rendszereként értelmezhető, hanem nyelvi elemek összességeként is, amelyek ezekhez a szabályokhoz igazodnak, és/vagy elterjednek az adott beszélőközösségben. Nem minden nyelvi forma lehet grammatikailag helyes, de bármely nyelvi elem lehet normatív egy adott beszélőközösségben, ha a normát olyan kontinuumként fogjuk fel, amely pillanatról pillanatra változik. Az egyik pillanatban egy adott szituációban a norma perifériáján lévő nyelvi forma a másik időpillanat egy másik szituációjában (más part-

nerek között) pedig előbbre kerül, illetve fordítva. Az úzus alapú norma a minden időpillanatban változó, egy adott beszélőközösség minden szituációjában új állapotot mutató jelenség, amelynek az állandó dinamizmus a sajátja.

7. Normaszemlélet a 21. századi magyar nyelv tanításában

A magyar mint anya-, második és idegen nyelv tanításának elméletében és gyakorlatában is tükröződnie kell annak a fentiekben vázolt változásnak, amely a szocialista társadalmat jellemző egységes, központi nyelvi norma szemléletéből egy magyar nyelvtudományban, illetve nyelv-művelés-elméletben és -gyakorlatban gyökerező deskriptív, szociokulturális alapú, pragmatikai szemléletű normafelfogássá alakul. Az anyanyelvi és második nyelvi oktatás során természetesnek kell tartanunk azt a szemléletet, hogy a köznyelv mint normatív változat bemutatása és használatának minél hatékonyabb megtanítása mellett a normák sokszínűségének, a szubsztenderd normáinak bemutatására, használatuk gyakoroltatására is sort kell(ene) keríteni. A magyar mint idegen nyelv oktatásában a köznyelv és az irodalmi nyelv mint kultúraközvetítők és az egész magyar nyelvterületen kommunikációs médiumként szolgáló változatok tanítása mellett a szubsztenderd, illetve a dialektus normák felismerésének, megfelelő helyen való kezelésének is feladattá kell(ene) válnia – különösen egy magasabb nyelvi szinten.

Úgy vélem, hogy napjaink anyanyelvi nevelési gyakorlatában, a használatban lévő taneszközök által közvetített normaszemlélet esetében érezhető leginkább egy szakadék a nyelvtudomány és a tankönyvek által közvetített normaszemlélet között, amely egyben a hétköznapi nyelvi praxis és a tankönyvi nézetek között is megtapasztalható. Napjaink nyelvtudományi gondolkodásmódjában már egy ideje benne foglaltatik ugyanis a norma szociokulturális-pragmatikai alkata, valamint a nyelvközösség rétegzettségének, több norma elismerésének nézete. Ez pedig egyben a nyelvi valóság heterogenitásának tükré is. Így ha a kilencvenes évek folyamán még elfogadható is az a tankönyvi nézet, amely (új tanterv hiányában) jórészt a tankönyvi hagyományt folytatva a normát a sztenderd szabályrendszereként felfogva eszményként és a valós nyelvhasználatban egyetlen, minden szituációban követendő „igényes” mintaként fogja fel erős preskriptív szemlélettel, a 2000-es években már semmiképpen nem tekinthető annak az anyanyelvi nevelésben.

Vannak tankönyvírók, akik a nyelvtudomány új eredményeire reagálva változásokat vezetnek be már a 2000-es évek első évtizedében is (1) a szubsztenderdet a nyelvhasználat felől értelmezve (Kugler–Tolcsvai 1998, 154; Balázs–Benkes 2004, 93), (2) a normapluralitás nézetét elismerve az elméleti ismeretanyag szintjén (Hajas 1996, 57; 12. évf.: 2004, 93; Jobbágyiné–Széplaki–Törzsök 2002, 13). Bánréti Zoltán alternatív tananyaga és Kugler–Lengyel–Tolcsvai Nagy munkacsoportjának tankönyvei az ezredfordulón pedig a nyelvtanítás elméleti keretét megváltoztatva járultak hozzá egy olyan normaértelmezés tananyagbeli jelenlétéhez, amely a normát a nyelvközösség felől értelmezett kommunikációs szabályrendszerként tárja a tanulók elé. Ennek révén a tanuló a heterogénnek és egyénhez, (részben pedig) közösséghez kötődően flexibilisnek bemutatott nyelvhasználatba nevelődik. A 2000-es évek második évtizedének elején tankönyveink nagy részének tantervekhez igazított, átdolgozott változatai a nyelvhasználati-kommunikációs tényezők oktatását előíró alap- és kerettantervek alapján a helyzeti-stiláris nyelvhasználat jegyében tanítanak, és elismerik, hogy minden nyelvváltozatnak megvan a maga funkciója, nyelvhasználati színtere. A rögzített, írott normák mellett a beszélt normákkal, a beszélők normatudatával is számolnak egyes tankönyvek, amikor elfogadják, hogy minden egyes nyelvváltozatot lehet szabályosan beszélni (Hajas 2012, 80). Ugyanakkor a tankönyvek többségére igaz, hogy a társadalom és annak sokszínűsége felől közelítenek az egyéni nyelvhasználat differenciált jellege felé: nem informálják a tanulót arról, hogy a beszélőközösségek tagjának tekintett nyelvhasználó nemcsak azért követi az adott közösségek normáját, hogy sikeresen kommunikáljon, hanem azért, mert önmagát, a csoport-

hoz való tartozását, identitását (is) szeretné ezáltal kifejezni. Nemcsak normakövető, hanem a közösség tagjaként mindenkor normaalkotó is.

Napjainkban a kísérleti középiskolai magyar nyelvi tankönyvcsalád (9–10. évfolyamos részek) megjelenését kísérő kritikák (Molnár 2013, Nagy 2014) egy része annak nyelv- és normaszemléletére irányul mint az anyanyelv-pedagógia egyik sarkalatos kérdésére. Egy új, a magyar nyelvi valóságot jobban és következetesebb módon tükröző, a magyar nyelvtudomány új gondolkodásmódjaihoz jobban igazodó, a nyelvközösségekben létező normák bemutatását deskriptív módon megvalósító, ellentmondásoktól mentes, egységes normaszemlélet és tananyag-elrendezési koncepció kialakítását sürgetem elsősorban az anyanyelv tanításában, de ugyanúgy a magyar mint második és idegen nyelvként való tanításában is. Különösen egy olyan taneszköz-csomag megjelentetése által vélem ezt kialakíthatónak, amely élő nyelvi szövegeket tartalmazó, a nyelvi praxis heterogenitását leginkább tükröző CD-t is magában foglal. Tudományos-szakmai összefogás megteremtését, szakmai viták megrendezését, majd a fejezet elején felvázolt szemlélet alapján, a kárpátjai anyanyelvi oktatásban alkalmazott tantárgy-pedagógiához (Beregszászi 2012) hasonló szemléletű, a nyelvi heterogenitást és flexibilitást funkcionális keretben közvetítő tantárgy-pedagógia kidolgozását javaslom.

8. Összegzés

A magyar nyelvtudományban a nyelvi norma első tudományos leírása deskriptív jellegű volt, és a pozitivista nyelvművelés preskriptív paradigmájában született. Brassai és Simonyi normaszemléletéből világossá vált, hogy a nyelvi normáról való gondolkodás központi kategóriái a **szociális, pragmatikai és kommunikációs tényezők**.

A két világháború közti időszakban ez a deskriptív jellegű, pragmatikai és szociokulturális szempontokat magában foglaló normafelfogás a nyelvészet tudományos körein belül maradt (Gombocz normaértelmezése), míg a társadalmi nyelvművelés paradigmájában a nyelvművelők visszatértek a szarvasi és volfi szemlélet előíró jellegű, nyelvrendszer-alapú normatípusához, amely a társadalom erkölcsi nevelésével együttesen öltött testet a **morál**, az **esztétikum** és a **műveltség** kategóriáit kapcsolva a norma fogalmához. A nyelvi rendszer szabályaihoz való legteljesebb mértékű alkalmazkodás megkövetelése az anyanyelv és a hozzá szorosan kapcsolódó nemzet védelmének kifejezőjévé vált. A szocialista nyelvművelésben is benne rejtett az anyanyelv védelmének gondolata, azonban ennél hangsúlyosabb elemként szerepelt a nyelvi helyesség alapját jelentő igényes nyelvhasználati mód, amelyet a művelt ember sajátjaként propagáltak, és amely összefonódott az irodalmi nyelv, illetve az „igényes köznyelv” mint társadalmi egységet fenntartó tényező egyetlen, kizárólagos, központi normaként való felfogásával. A normával való foglalkozás visszatért a tudományos körökhöz.

A rendszerváltás után az egységes, központi norma elismerésének nézete gyengülni látszik. A nyelvészeti köztudatban újra helyet kapott a norma szociolingvisztikai-pragmatikai jellegű felfogása. Az egymástól eltérő, más-más nyelvművelői szemléletet valló felfogások meg-egyeznek abban, hogy általában elismerik a norma rétegzettségét és a normapluralitást. Azt a nézetet, hogy a különböző nyelvváltozatot beszélő közösségek a magyar nyelvközösségekben belül saját, általuk kialakított normához mérten használják a nyelvet. Tehát a kodifikált norma mellett elismerik a nem írott jellegű, a beszélők normatudatán alapuló nyelvhasználati szabályok irányító jellegét. Kevesen jutnak el azonban odáig, hogy lemondjanak a köznyelvi variáns normájának központi mintajellegéről, és a normakövetésben a nyelvhasználó (szuverén) választási jogát ismerjék el. Még kevésbé kap hangsúlyos szerepet, hogy egy nyelv(változat) normáját az adott beszélőközösség nemcsak életre hívta saját sikeres kommunikációja érdekében, hanem azt minden időpillanatban a közösség minden tagja interakciójában alakítja is. Nem egy hagyományként értelmezett nyelvsvokás és nemcsak a kommunikáció sikerének célja, hanem az élő nyelvhasználat (kommunikációs célzat és identitásjelzés) áll a nyelvi normák mögött, amelyeket az állandó dinamizmus jellemez. Ezt a dinamizmusában értelme-

zett normafelfogást, a normák sokszínűségének létét mint az élő magyar nyelv jellemzőjét kell bemutatni a magyar nyelv különféle célú oktatási gyakorlatában.

IRODALOM

- Andorka Rudolf 2006. *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza 2000. A média nyelvi normája. *Magyar Nyelvőr* 124: 5–24.
- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. MTA, Budapest.
- Bañcerowski Janus 1998. Néhány gondolat a nyelvi és a kommunikációs normákról. *Magyar Nyelvőr* 122: 129–33.
- Bárczi Géza 1952. A nyelvművelés elvi kérdéseire. *Magyar Nyelv* 1952/ 1–4. sz. 10–19.
- Bárczi Géza 1974. *Nyelvművelésünk*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Benkő Loránd 1982. Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében. *Nyelvtudományi Értekezések* 113. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Brassai Sámuel 1895. Qui bene distinguit, bene docet. *Fővárosi Lapok*. 1895. március 18. 1.
- Bodrogi Ferenc Máté 2005. „Forni kell a bornak, ha valaha tiszta akar lenni”. Nyelvművelés volt-e a „nyelv művelése” a nyelvújítás korában? *Magyar Nyelvjárások* 2005. 69–94.
- Czifra Mariann 2013. *Kazinczy Ferenc és az ortológusok. Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*. Ráció Kiadó, Budapest.
- Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 27: 1–11.
- Grétsy László 1993. Nemzetközpointú nyelvművelés. *Magyar Nyelvőr* 117: 1–4.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1980. *Nyelvművelő kézikönyv I.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Heltainé Nagy Erzsébet 1993. A megértés változatai (A kommunikációs szemléletű nyelvművelés lehetőségei a nyelvinorma-képzésben). *Magyar Nyelvőr* 117: 420–22.
- Huszár Ágnes 1986. Nyelvművelés és norma. In: Fülei-Szántó Endre: *Norma – átlag – eltérés*. Pécsi Akadémiai Bizottság, 59–67.
- Huszár Ágnes 2007. A gazdag Európa bohócköntöse. Meillet és Kosztolányi Európa többnyelvűségéről. *Édes Anyanyelvünk*. 2007/2: 4–6.
- Huszár Ágnes 2011. Egy tiszta nő. A nyelvszennyezésről komolyan. In: Huszár Ágnes: *A nő terei*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 156–162.
- Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 2009. Kazinczy, az Akadémia és a magyar nyelv ügye. *Magyar Nyelv* 105: 257–62. http://mta.hu/fileadmin/I_osztaly/eloadastar/Kazinczy_KissJ.pdf (letöltve: 2014.12.08.)
- Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.) 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris Kiadó, Budapest. <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=1324> (letöltve: 2014. 12. 08.)
- Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Budapest, Korona Kiadó.
- Lanstyák István 2008. Nyelvművelés és nyelvalkítás (a létező magyar nyelvművelés néhány jellegadó sajátosságáról). In: Fazekas József (szerk.): *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. Lilium Aurum, Duna-szerdahely. 46–68. <http://web.unideb.hu/~tkis/> (letöltve: 2014.12.08.)
- Lanstyák István 2009. Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés. *Jazyková, kulturá, jazykové plánovanie, jazykový manažment*. Stimul, Pozsony – Bratislava. http://ht.nytud.hu/download/Lanstyak_Istvan_Nyelvalakitas.pdf (letöltve: 2014.12.08.)
- Lanstyák István 2011. Az elitizmus mint nyelvhelyességi ideológia. Kozmács István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.): *A csitári hegyek alatt. Írások Sándor Anna tiszteletére*. Nyitra, Arany A. László Társulás – Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. 145–155. http://web.unideb.hu/~tkis/li_elitizmus.pdf (letöltve: 2014. 12. 08.)
- Lanstyák István 2014. Nyelvalkítás és nyelvi ideológiák. Comenius Egyetem, Pozsony. http://web.unideb.hu/~tkis/lanstyak_istvan-nyelvalak_es_nyelvi_ideol_2014.pdf (letöltve: 2014.12.08.)
- Lőrincze 1973. Nyelvszokás és nyelvi norma. *Magyar Nyelv* 1973/3: 266–275.
- Lőrincze Lajos 1980. *Emberközpointú nyelvművelés*. Magvető, Budapest.
- Lőrincze Lajos – Fábíán Pál 1999. *Nyelvművelés*. Universitas, Budapest.
- Minya Károly 2005. *Rendszerváltás – normaváltás. A magyar nyelvművelés története, elvei, vitái 1989-től napjainkig*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Molnár Cecília Sarolta. 2014. Egy nyelvvaltozat mind fölött? *Tani-Tani Online* http://www.tani-tani.info/egy_nyelvvaltozat (letöltve: 2014.12.08.)
- Nagy Zoltán 2014. Az új kísérleti nyelvtan-tankönyvekről. http://www.tani-tani.info/a_kiserleti_nyelvtankonyvekről (letöltve: 2014.12.08.)
- Ruzsiczky Éva 1957. Kazinczy és a „nyelvszokás”. *Magyar Nyelvőr* 81/1: 1–7.

- Sándor Klára 1999. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: *Nyelvtan, nyelvhasználat, kommunikáció*. Szeged. 134–71.
- Sándor Klára 2001. Nyelvművelés és ideológia. In: Sándor Klára (szerk.) 2001. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. JGYF Kiadó, Szeged. 153–213. <http://web.unideb.hu/~tkis/ideolog2.htm> (letöltve: 2014. 12. 08.)
- Saussure, Ferdinand de 1916/1967. *Bevezetés az általános nyelvészetbe* (Ford.: B. Lőrinczi Éva). Gondolat Kiadó, Budapest.
- Simonyi Zsigmond 1889. Magyar nyelv 1–2. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Simonyi Zsigmond 1896a. Beköszöntő. *Magyar Nyelvőr* 25: 1–5.
- Simonyi Zsigmond 1896b. A nyelvhelyesség kérdése. *Magyar Nyelvőr* 25: 35–41.
- Szépe György 2005. Brassai Sámuel – többek között – mint alkalmazott nyelvész. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 256. 71–77.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. A nyelvi norma. *Nyelvtudományi Értekezések* 144. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2003. A nyelvi norma. In: Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 411–421.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében*. Budapest, Áron László Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2009. A különbözőség egysége. Kazinczy nyelvértelmezésének funkcionális alapjai. *Magyar Nyelv* 2009/3: 263–270. http://www.c3.hu/~magyarnyelv/09-3/tolcsvai_093.pdf (letöltve: 2014. 12. 08.)
- Tompa József (szerk.) 1961. *A magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan* 1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és a társadalom tanulmányozásába*. JGYTF Kiadó, Szeged.
- Villó Ildikó 1992. A nyelvi norma meghatározásáról. In: Kemény Gábor (szerk.): *Normatudat – nyelvi norma*. Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 1992. 7–22.
- Wacha Balázs 2005. Brassai előtt, Brassai után. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 256. 85–106.

HIVATKOZOTT TANKÖNYVEK

- Balázs Géza – Benkes Zsuzsa 2004. Magyar nyelv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 12. évfolyama számára. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajas Zsuzsa 1996. Magyar nyelv IV. Pedellus. Debrecen.
- Hajas Zsuzsa 2004. Magyar nyelv 12. Pedellus. Debrecen.
- Hajas Zsuzsa 2012. Magyar nyelv 12. Pedellus. Debrecen. (bővített kiadás)
- Jobbágné András Katalin – Széplaki György – Törzsök Édua 2002. Magyar nyelv 10. Nodus Kiadó, Veszprém.
- Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor 1998. Magyar nyelv. Tankönyv 14–15 éveseknek. Korona Kiadó, Budapest.

Molnár, Mária

Linguistic Norm In Hungarian Linguistics

After the change of the Hungarian regime, studying the linguistic norm has become an essential part of Hungarian linguistics. Political changes and the split of the social unity made linguists and purists think over the norm. As the direct political influence on language use ceased, speakers (not always consciously) started to use language according to its natural functions: as the tool of communication as well as to express their identity.

This study, reacting to the problems of the linguistic norm, offers a historical view of the norm to contribute to its definitions in the present when the clear view on norm is especially important in the teaching of Hungarian as a mother tongue as well as a second and foreign language.